

Buberov dijaloški koncept odgoja i obrazovanja

Draženko Tomić*

Sažetak

Članak se bavi filozofsko–odgojnim temama u Martina Bubera¹, predstavnika dijalogike (filozofije dijaloga, filozofije susreta). U uvodnome dijelu članka nalazi se tumačenje pojmova ključnih za razumijevanje dijalogike i Buberove filozofije (dijalogika, odnos, razgraničenje filozofije i religije...). U prvome poglavlju predstavljene su Buberove misli o odgoju, dok se u drugom poglavlju nalazi pregled njegovih odgojnih smjernica. U trećem je poglavlju pregled Buberovih preporuka odgojiteljima o odgojno–obrazovnome procesu. U zaključnome dijelu nalazi se konkretizacija Buberove misli u suvremenome okružju.

Ključne riječi: Martin Buber, filozofija odgoja, dijalogika, dijalog, odnos, odgoj

Uvod

Dijalogika (filozofija dijaloga, filozofija susreta) nastala je kao reakcija na zapostavljanje osobnoga pred predmetnim, općim i objektivnim. Inspirirana biblijskom tradicijom, dijalogika pokazuje drukčiju perspektivu utemeljenja, razvoja i ispunjenja humanoga: umjesto podvrgavanja i raspolaganja, ona predlaže

* Dr. sc. Draženko Tomić, Učiteljski fakultet u Zagrebu. Adresa: Savska 77, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: drazenko_t@yahoo.com

1 Martin Buber (Beč, 1878. — Jeruzalem, 1965.), svestran i atipičan filozof, lingvist, pisac, sociolog i teolog, zapamćen zbog tumačenja važnosti dijaloškoga odnosa »ja–ti«, rođen je u Beču u sredini prožetoj hasidističkom pobožnošću. Pohađao je poljsku gimnaziju u Lvovu (od 1892.). Studij je započeo na Filozofskome fakultetu u Beču (1896), nastavio u Leipzigu (1897./98. i 1898./99.) i konačno Zürichu (1899.) gdje je uz filozofiju studirao filologiju i neke druge discipline. U Zürichu se susreo s cionističkim pokretom. Bio je vođa kulturno–političke »Demokratsko–cionističke frakcije« i suutemeljitelj »Židovskoga izdavačkog poduzeća«. Uredivao je cionističku reviju *Welt* te pokrenuo i uredivao glasilo *Juden* (1916.–1924.). Na Sveučilištu u Frankfurtu na Majni predavao je židovsku religiju i etiku (od 1923.), a zatim je 1938. emigrirao u Palestinu i iste godine započeo predavati sociologiju na sveučilištu u Jeruzalemu. Buberov život i rad može se podijeliti na tri razdoblja: istraživanje hasidističke predaje (prvo izdanje hasidističkih tekstova 1927. godine), istraživanje međuljudskih odnosa (djelo *Ich und Du*, 1923. i 1957.) i prijevod Svetoga pisma na njemački jezik (*Verdeutschung der Schrift*, 1961.). Značajna su mu i djela *Zwiesprache* (1932), *Königtum Götter* (1936), *Dialogisches Leben* (1947). Usp. Rebić, Adalbert, Martin Buber, 1878.–1965. Uz 25. obljetnicu smrti, *Bogoslovska smotra*, 1991, 61, 1–2, 117–127.

obraćanje drugomu, susret, nagovor, dijalog kao prihvaćanje. Gramatički prijedlog *zwischen*² zauzima u dijalogici središnje mjesto, toliko važno da se o njoj može govoriti kao o *filozofiji između, filozofiji uzajamnosti*. Emmanuel Levinas (1906.–1995.) i Martin Buber (1878.–1965.) dominiraju kao dva izričaja velikoga obrata od dijalektike prema dijalogici.³

Kako bi se podcrtalo dijaloško značenje Buberove filozofije, njegova se misao ponekad opisuje izrazom *čovjek s kažiprstom*.⁴ On je, pak, za sebe tvrdio kako ne nudi nikakvo zaokruženo učenje, a pogotovo ne filozofski sustav. Štoviše, prvotno se nije ni smatrao filozofom, teologom, sociologom, piscem, psihologom, politologom niti biblijskim znanstvenikom, nego jednostavno antropologom koji se brine za proučavanje antropološke vizije različitih sustava misli⁵, dajući antropološki doprinos svakomu diskursu. Buber se zadovoljava time da ukaže na ono svima očito: dualnost »ja–ti« (znači, osobni pristup *drugomu*)⁶ i »ja–ono« (znači, empirijsku spoznaju i pragmatični pristup svijetu).⁷

»U početku bijaše odnos!« tvrdi Martin Buber te definira odnos kao uzajamnost.⁸ Temeljeći svoje tumačenje upravo na ovim tvrdnjama, Z. Kindić cjelokupnu poruku Buberove filozofije sažima u apel: »Čovječe, budi neposredan! Čovječe, dotakni ljude!« Inzistiranjem na odnosu, Buber dovodi u pitanje središnju poziciju subjekta, a samim time i metafizički temelj novovjekovne epohe ute-

2 Pozivajući se na razmišljanje D. Beckera (*Karl Barth und Martin Buber — Denker in dialogischer Nachbarschaft?*, Göttingen 1986, str. 79.) A. Akrap uočava kako je Buberovo učenje o *zwischen* temeljna točka njegove filozofije. Buber *zwischen* predstavlja kao alternativu koja nadvisuje s jedne strane individualizam, a s druge kolektivizam; znači više od jedne riječi, više od dva pola odnosa, jedno ja i jedno ti povezane; oblikujući element odnosa, iskonsku kategoriju odnosa; ontičku stvarnost shvatljivu kao prostor realizacije, kao mjesto odnosa. Usp. Akrap, Augustin Ante, *Susret — otkrivenje bitka II, Služba Božja*, 2005, 45, 1, 32.

3 Usp. Renöckl, Helmut, *Susret i sukob. Etički ishodi dijaloške filozofije kod Bubera i Grisebacha, Diacovensia*, 1993, 1, 57–58. Wissner, Richard, »Meduljudskost« i »raz–sretanje«. Temeljni pojmovi Martina Bubera »Ja–Ti«, »Ja–ono« i »Carstvo između«, *Filozofska istraživanja*, 1993, 13, 3, 650. Butorac, Pavao, *Dijalogika i humanizam, Bogoslovska smotra*, 1967, 36, 3–4, 535–548.

4 Rudolf Brajičić taj izraz tumači tako da čovjek s ispruženim kažiprstom pokazuje *samo na jednu stvar*, ne na mnoštvo stvari, kao što to čini mislilac i predavač, i *na čitavost stvari*, a ne na njezine komadiće, kao što to radi analitičar. Usp. Brajičić, Rudolf, *Vječno čovječstvo, Obnovljeni život*, 1977, 32, 2, 102. R. Wissner, pak, smatra da ukoliko se hoće Bubera vidjeti kao čovjeka s delikatno ispruženim, poučavajućim kažiprstom, to znači ne razumjeti ga. Buber drži ruku ispruženom i njom pokazuje smjer prema onom između (*zwischen*). Od Martina Bubera znamo o čemu ovisi uspjeh u tome da *čovjek dodiruje čovjeka*. Usp. R. Wissner, »Meduljudskost« i »raz–sretanje«, 665.

5 Posebno ističe antropološke vizije pojedinih filozofija (Scheler, Heidegger, Marcel, Levinas), teologija (Bultmann, Barth, von Balthasar), psihologija (Jung, Rogers), psihijatrija (Jaspers, Binswanger, von Weizsacker), sociologija (Tonnies, Weber), politika (Gandhi, Ben Gurion) i pedagogija (Dewey i Pestalozzi).

6 U modernoj i suvremenoj filozofiji u formi prijedloga »Drugi« označava se stvarnost koja se ne identificira sa subjektom; *drugi*, različit od ja, onaj je koji se pojavljuje kao jednak meni, osoba.

7 Usp. Kindić, Zoran, Buberovo reafirmiranje odnosa »ja–ti« ima temelj u biblijskoj tradiciji i židovsko–hasidskoj mistici. Zato Renöckl ovako formulira njegovo temeljno pitanje: Je li moguć i je li stvaran dijaloški odnos između čovjeka i Boga? Je li čovjek slobodan partner u razgovoru zemlje i neba? Usp. H. Renöckl, *Susret i sukob*, 49.

8 Usp. Buber, Martin, *Ti i ja*, Beograd 1990, 11.

meljene na kartezijanskoj metafizici osobnosti. Težište se s djelatnosti subjekta prenosi na ravnopravnost, partnerski odnos, čime se onomu *drugom* vraća pravo na samostalnost i vlastiti identitet. Koristeći fenomenološku metodu Buber pronalazi tri vrste odnosa: *odnos s čovjekom* kao preduvjet da bi se ostvario savršeniji odnos, a to je onaj s Bogom; *odnos s prirodom* koji je u stvari odnos »ja–ono« koji na kraju može prerasti u odnos »ja–ti«; *odnos s duhovnim stvarnostima* gdje duh djeluje i od svakoga objektiviziranog odnosa čini neposredan odnos. Drugim riječima, čovjek ne stupa samo u odnos s ljudima nego i sa životinjama, biljkama, anorganskom prirodom, s entitetima područja kulture i, konačno, s božanskom sferom. Naravno, ni svaki odnos ne podrazumijeva punu uzajamnost i ravnopravnost, čak ni kad se radi o odnosima među ljudima. To je posebno očito u tzv. *asimetričnim odnosima* (odgajatelj–odgajanik, psihoterapeut–pacijent, duhovnik–gojenac...). Odnosi se razlikuju po kvaliteti i intenzitetu; nisu neko trajno stanje čovjekova »ja«; ne mogu se isplanirati, nego se događaju ondje gdje su »sva sredstva razorena«; mogući su samo u sadašnjosti, samo u živome trenutku, prisutnosti, s tendencijom da se njegove produžene linije sijeku u vječnome Ti. U Buberovoj misli vrhunac je života odnosa *susret*. Odnos koji je ispod praga uzajamnosti nije susret.⁹

U svjetlu rečenoga, moguće se složiti s tvrdnjom A. A. Akrapa o Buberovome svijetu kao zajednici jednakih, simpatičnih i ljubaznih ljudi, svijetu u kojem nijedna strana ne nosi ne–uzajamnost, svijetu u kojem (dodaje R. Wisser) ne vrijedi nepomirljivi bojni poklič ni spolni poklič: ovdje mužjak, ovdje ženka; ovdje individuum, ovdje kolektiv; ovdje subjekt, ovdje objekt; ovdje ja, ovdje ne–ja; ne tek puka relacija, nego jedan odnos.¹⁰

1. *Odgoj kao dijalog*

Čovjek je u suvremenome okružju izgubio svoje duboke duhovne potrebe, postao raspršen i površan, bez uzvišenoga poziva apsolutnih vrijednosti, sa slobodom koja se izrodila u samovolju i zaboravila odgovornost, bez svijesti o veličini *drugoga*, začaran u nekom fatalističkome krugu, dijagnosticira Buber suvremeno duhovno stanje civilizacije. Kriza je postala ne samo individualna, nego i institucionalna. Da bi se prevladalo takvo stanje, predlaže bijeg od kulta plitke i površne emocionalnosti, a povratak etičkomu, socijalnom, političkom i vjerskom odgoju. Temeljni cilj odgoja trebao bi biti odgoj za dijalog (odnos) i razvijanje kreativnih snaga, a zadatak je odgoja da osoba prihvati odgovornost za osobnu i zajedničku

9 Usp. M. Buber, *Ti i ja*, 14; 65. Kindić, Zoran, Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera, *Godišnjak 2010*, 2010, 4, 4, 151–158. Z. Kindić, Buberovo reafirmisanje svakodnevice, 121. Kindić, Zoran, Buberovo razgraničenje filozofije i religije, *Theoria*, 2010, 53, 1, 21–43. Akrap, Augustin Ante, *Susret — otkrivenje bitka I*, *Služba Božja*, 2004, 4, 5; 10–11; 22. A. Akrap, *Susret — otkrivenje bitka II*, 22–23; 30–33. Štrukelj, Anton, »Židovi i kršćani — braća blizanci. Hans Urs von Balthasar i Martin Buber«, *Communio*, 36(2010), 109, str. 95.

10 Usp. A. Akrap, *Susret — otkrivenje bitka II*, 15. R. Wisser, »Meduljudskost« i »raz–sretanje«, 652.

sudbinu. Čovjek koji je odgajan za život u zajednici (a ne za individualistička ili kolektivistička društva) nije bezličan, zdrav je, kreativan, konstruktivan i transcendentan, uspijeva nadvladati otudenja suvremenoga svijeta (solipsizam, individualizam i narcizam što su odjeci egzistencijalne usamljenosti u dubini ljudsko-ga bića). Buber je svjestan kako odgoj novih naraštaja razočaranih politikom, društvom i religijom ne samo da će zahtijevati mnogo domišljatosti, kreativnosti i hrabrosti, nego još i više; koordinirane napore svih ustanova koje bi dale veću autonomiju mehanizmima udruživanja i suradnje te poticale duh zajedništva.¹¹

Ustvrdimo li da se Buberova filozofija može rekonstruirati polazeći od njegove temeljne misli *u početku bijaše odnos*, tada se njegova filozofija odgoja može razumjeti već iz tvrdnje *odgojni odnos je čisto dijaloški odnos*. Odgoj je djelovanje čovjeka na čovjeka u kojem »ja« jednoga stoji nasuprot drugomu »ja« odnosno »ti« i u kojem dolazi do stalne razmjene, davanja i uzimanja. Odgoj je buđenje za život u odnosima, u odnosima čovjek–sučovjek. Bivamo odgajani ne samo od odrasloga čovjeka, nego i od djece, od životinja i od prirode, uvjeren je Buber.¹²

Ako je odgoj odnos (dijalog), onda je on moguć samo ondje gdje vlada potpuna sloboda i priznanje. Naglašavanje bilo kakvoga autoriteta potpuno je tuđe pravomu odgoju, kao što mu je tuda i dresura za etičke norme i postulate, razlaže Buberovu misao A. Rebić u članku objavljenome prigodom 25. obljetnice Buberove smrti. S druge strane, valja naglasiti kako je prema Buberu odgoj bitno asketizam i to proizišao iz odgovornosti za povjereni život. Ukoliko je odgoj asketizam, utoliko je odgajanje proces oslobađanja od negativnih čimbenika (volje za moć, erosa, instinkta) te istovremeno i proces rasta slobode i razvoja čovjekovih stvaralačkih snaga. Odgoj je »praksa slobode« u kojoj se prije svega odgaja čovjekov karakter, kaže Buber, s ciljem ujedinjenja podijeljenoga čovjeka, zburnjenoga, otudenoga i osiromašenoga u sposobnostima. Odgojem se nastoji potaknuti ga na samonadilaženje, motivirati ga i dati mu smjer života ako je izgubio iz vida apsolutne vrijednosti. Tako odgojen čovjek trebao bi postati slobodan i sposoban odmah reagirati vlastitom osobnošću, čitavim svojim životom, očitovati jedinstvo namjere, stavova i akcije te prihvatiti odgovornost u svim životnim situacijama. Međutim, primjećuje Buber, suvremeni odgoj ima nedostatak da veliku energiju ulaže u rješavanje pojedinih »bolesti epohe«, ali ne i stanja u cjelini te da odgaja izoliranu jedinku koja nije sposobna stupiti u odnos s ljudima i stvarima, živjeti u zajednici i izgrađivati je.¹³

Prema Buberu, odgojem je važno razvijati svijest o *prisutnosti* kao jedino mogućem mjestu uspostavljanja odnosa. Dijaloški čovjek njeguje *neposrednost* kao dodir bića i preduvjet autentičnoga otvaranja u dijalogu. Dijaloški čovjek gleda

11 Usp. Buber, Martin, *Forderung des Geistes und die geschichtliche Wirklichkeit, (Werke) I*, Lambert Schneider, München–Heidelberg 1962, 1055–1058. *Zwischen Gesellschaft und Staat I*, 1004–1011. *Discorsi sull'Ebraismo*, Gribaudi, Milano 1996, 143–155. *Über Charaktererziehung I*, 820. Prema: Solares, Christóbal, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, Taranto 2011, 103; 179–185.

12 Usp. M. Buber, *Ti i ja*, 17.

13 Usp. A. Rebić, Martin Buber, 1878.–1965., 124. M. Buber, *Reden über Erziehung I*, 800. Prema: C. Solares, *La filosofia dell' educazione in Martin Buber*, 116; 118; 120; 135–136.

spontano i otvoreno, ne stavlja nikakvu prepreku između sebe i *drugoga*, nikakvu rečenicu niti nepovjerenje, pouzdaje se u partnera i obraća mu se prirodno i spontano. Ovim se postiže neposredan odnos oslobođen od ma kojega sustava, koncepcije i instrumentalizacije u bilo koju svrhu. *Uzajamnost (međuodnos)* je temeljni pojam Buberove antropologije. Za uspostavljanje i održavanje uzajamnih odnosa posebno naglašava spontanost, ljubav i vjernost. U Buberovoj misli ljubav znači odgovornost za druge, a vjernost se u konačnici izvodi iz vjernikove lojalnosti savezu s Bogom.¹⁴

Buber zagovara pluralizam odgojnih obrazaca upravo jer je svaki odgojni obrazac uvjetovan normama kulture¹⁵, društva, religije, dotične epohe, kretanjima i djelovanjima duha. Pitajući se u kojem smjeru danas treba odgajati, daje odgovor da bi to trebao biti odgoj za zajedničke (univerzalne, apsolutne) vrijednosti kako bi se ljudi povezali i kako bi se stvorio jedinstven kulturni obrazac.¹⁶

2. *Odgoj za dijalog*

Istaknuli smo da je za Bubera jedan od glavnih ciljeva odgojno–obrazovnoga procesa u cjelini njegovanje sustava vrijednosti zajedničkih cijelomu čovječanstvu. Čovjek za kojega ne postoje apsolutne i univerzalne vrijednosti ne može donijeti stav koji daje prednost bilo komu ili bilo čemu. Kroz odgojni proces odgajnik bi trebao postupno otkrivati i prepoznavati vrijednosti (odgovornost za svijet i za druge ljude, solidarnost i poslanje u zajednici...). Buber predlaže da sam proces odgoja za vrijednosti ne bude autoritativno prenamaglašavanje i nameatanje koje bi kod odgajnika moglo izazvati pobunu i odbacivanje. Naprotiv, vrijednosti treba prenositi tako da se njeguje tradicija, pazi na odgojno–obrazovni proces i mogućnosti odgajnika. Važno je napomenuti kako se zajedničke vrijednosti po Buberovu mišljenju trebaju temeljiti na naravnome zakonu sadržanom

14 Usp. A. Akrap, Susret — otkrivenje bitka II, 20–28. M. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, San Paolo, Milano 1993, 67; 287. *L'Eclissi di Dio. Considerazioni sul rapporto tra religione e filosofia*, Mondadori, Milano 1990, 80. *Über Charaktererziehung I*, 823. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 143–149; 154–158.

15 Buber na kulturu gleda kao na stvarnost koja u sebi nosi nešto zajedničko i obvezno za sve, nešto što je plod dogovora o onom općeobvezujućem. Ona je način života (američki, engleski, talijanski...), skup uzoraka, operacija sadržanih u sposobnosti, u moralnim i intelektualnim habitusima, ustanovama i sjećanjima (životnoj povijesti) neke društvene jedinice. Ona je »oblik života koji vrijedi za sve«. Međutim, budući da je u mnogome došlo do raspada tradicionalnih veza, kao i društava, kultura nije jedinstvena. Tek univerzalne ustanove (primjerice, UN i Crkva) nude neka univerzalna načela. Usp. Buber, *Reden über Erziehung I*, 807. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 122–125; 150. H. Renöckl, pak, uočava kako Buberov vodeći spoznajni interes, a tim i crvena nit njegova mišljenja, proizlazi iz njegova gledanja na kulturno stanje: on polazi od teze da svaka kultura počiva na nekome izvornom događaju susreta. Kad neka kultura izgubi odnos prema tome središtu tada se »ukoči«, tada dominiraju uzročnost i svrhovitost. Usp. H. Renöckl, Susret i sukob, 52.

16 Usp. M. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 103–104. *Reden über Erziehung I*, 805–807. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 122–125; 150; 172; 178–179.

u Dekalogu. U tom smislu, na mjestu je Rebićeva opaska kako se Buber zalagao za ostvarivanje istinskoga biblijskog humanizma.¹⁷

Odgojem je u odgajaniku nužno prikladno kanalizirati stvaralačke snage. Buber posebno izdvaja umjetničke sposobnosti i kreativnost koju prepoznaje kao ostvarivanje mogućnosti, postajanje ono što čovjek još nije, ali i kao sposobnost za inicijativu i raspravu. Kreativni čovjek mora osloboditi svoje pozitivne i konstruktivne snage te se istodobno riješiti nekih negativnih snaga. Konačan je cilj poziva na kreativnost *drugi*. Uz kreativnost, hitna je zadaća i odgoj karaktera, posebno u vrijeme u kojem se eksperimentira sa slobodom bez jasne vizije o ishodu eksperimenta. Za Bubera je u najvišem smislu karakterna osoba koja je prirodna, nepodložna lošim utjecajima, sposobna za otpor, opremljena vlastitom voljom, inteligentna i aktivna.¹⁸

Potrebno je odgajanike podučiti da razmisle o svojim iskustvima, nalaže Buber, kako bi bili u mogućnosti učiti iz njih, kao i učiti iz iskustva drugih ljudi. Dijalog sa samim sobom koristan je, potreban i neizbježan, a samoća ima katarzičnu ulogu, preduvjet je plodnosti i kreativnosti. Čovjek mora početi sa sobom i vratiti se samomu sebi. Uza sve to, Buber podsjeća kako dijalog sa samim sobom ne smije biti odvojen od međuljudskoga dijaloga niti promišljanje i stalno vraćanje sebi smije biti ostvareno s namjerom da se ostane kod sebe. Voditi samo dijalog sa samim sobom (monolog) znači živjeti neizvjesnu i bijednu egzistenciju, zatvarati se u sebe, biti sklon narcisoidnosti. Naprotiv, u međuljudskome dijalogu sazrijeva duhovna supstancija osobe. Tako Buberov dijalog postaje psihoterapijski dijalog pri kojem, uspoređujući se s drugim čovjekom, čovjek dobiva uvid u vlastite sposobnosti te slušajući druge uči slušati samoga sebe. U tome smjeru treba ići i samoobrazovanje. Ono ne smije biti neki individualistički pokušaj koji završava antropocentrizmom, ne dijalog u sebi, niti nešto subjektivno. Samoobrazovanje nije briga o sebi nego briga za dobrobit svijeta. Zato je važno čovjeka *odgojiti za dijalog sa samim sobom*, ali još i više za dijalog s *drugim*.¹⁹

Međutim, Buber je uočio kako čovjek ima ne samo psihološku, nego i ontološku potrebu *drugoga*. Do te je spoznaje došao proučavajući pedagoški razvoj identiteta i potrebu uzora ili modela identifikacije. Kroz odnose čovjek postaje svjestan vlastitoga identiteta i identiteta onog *drugoga*. Otuda se dijalog može definirati i kao potvrda istovjetnosti (identiteta) u različitosti. Renöckl uočava kako je Buberu stalo do međuljudskoga susreta u kojem se susreću dva čovjeka kao »ti«, kao određeni *drugi*, kao partneri u životnome događaju, nikako kao objekti. U susretu s *drugim* nastaje osoba u svojoj samostalnosti i neovisnosti,

17 Usp. A. Rebić, Martin Buber, 1878.–1965., 124. M. Buber, *Über Charaktererziehung I*, 822–823. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 117–118; 121.

18 Usp. M. Buber, *Discorsi sull'Ebraismo*, 133. *Reden über Erziehung I*, 789; 792. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 169–178.

19 Usp. A. Akrap, Susret — otkrivenje bitka II, 20. Kindić, Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera, 162. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 103–104. *Reden über Erziehung I*, 805–807. *Il Problema dell'Uomo*, Marietti, Milano 2004, 112. *Über Charaktererziehung I*, 817. Prema: Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 122–123; 125; 150; 160–161; 179; 178.

integritetu i neponovljivosti, nastavlja Buber. Tako *drugi* postaje otvorenost i bogatstvo mogućnosti. Otud je čovjeka potrebo *odgajati za komunikaciju i život u različitosti identiteta*, licem u lice s *drugim*, licem u lice s Bogom. Nerazumijevanje, neprihvatanje razlika i netrpeljivost prema različitosti dovode do problema u komunikaciji i nedostatka dijaloga u sadašnjosti i budućnosti ljudske zajednice. Tek kad dopustimo samostalno drukčije bivstvovanje, taj *drugi* može biti on sam i ući u odnos s *drugim*.²⁰

Dijalog na prvi pogled može izgledati kao nešto površno ili jednostrano, nešto što nužno ne zahtijeva napor reciprociteta i pozitivne uzajamnosti, nešto što traži veći napor volje i intencionalnost. Međutim, autentičan dijalog, o kojem Buber govori, istinski je *susret* dvoje ljudi. »Tehnički dijalog« i »pravi dijalog« dvije su vrste dijaloga. Prvi je nastao iz nužnosti objektivnoga razumijevanja. Karakteriziraju ga nedostatak istinskoga stava i empatije, radikalna demistifikacija ličnosti i fragmentarna analiza koja ignorira cjelinu. Oznake su »pravoga dijaloga«: otvorenost i uzajamnost, život i kreativan susret, postavljanje pitanja i čekanje odgovora, prihvaćanje i priznanje *drugoga*, slušanje i povjerenje. Buber kao odgojni zadatak postavlja *odgoj za pravi dijalog*.²¹

Dijalog nikako ne znači da *drugi* treba bezuvjetno usvojiti sugovornikovu istinu, nego se istina u dijalogu treba prepoznati, prihvatiti, potvrditi i onda s pravom primjenjivati. Buberov se stav temelji na uvjerenju kako je čovjek, unatoč vlastitim ograničenjima i ograničenjima izvana, biće koje nadilazi samo sebe u potrazi i čežnji za istinom, budući da istina nije u osobnom vlasništvu i da prava istina ne može biti izmišljena. Dijalog u istini sredstvo je obrane protiv nadmudrivanja i obmana, zahtijeva napor slušanja i tišine, razumijevanja i primjene odgovora te traži da se čovjek iskreno izloži drugima. Zato je jedan od Buberovih odgojnih zahtijeva i *odgoj za dijalog u istini*.²²

Problemi u dijalogu mogu proizići već iz činjenice što dijaloški partneri imaju različite namjere. U takvim slučajevima dijalog ne vodi iskrenoj i otvorenoj komunikaciji, nego borbi za nametanje vlastitoga stava. Tako umjesto dijaloga kao poziva u kojem se ljudi potvrđuju, on postaje izraz prodornosti i samopotvrđivanja, uočava Buber. Drugo je ograničenje zatvorenost u komunikaciji, posebno kod onih koji su još od djetinjstva »neprobojni« i u nemogućnosti ostvariti komunikaciju. Uz određenu inicijativu i spremnost za dijalog, moguće je premostiti taj jaz. Potrebno je, koliko je u čovjekovoj moći, ukloniti sva posredovanja koja su se ispriječila između njega i onoga *drugog*. Prema Buberu, kako ga shvaća Kindić, susret se događa samo ondje gdje su sva druga sredstva razorena, gdje se čovjek prepušta riziku susreta ovdje i sada sa živim, konkretnim i nepredvidivim

20 Usp. H. Renöckl, *Susret i sukob*, 52–53. Akrap, *Susret — otkrivenje bitka II*, 24–26. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 79; 131; 195. *Incontro. Frammenti Autobiografici*, Città Nuova, Roma 1994, 36. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 145–148.

21 Usp. A. Akrap, *Susret — otkrivenje bitka II*, 27–28. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 154–155. Prema: Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 151; 158–160.

22 Usp. M. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 207; 289–290. *Die Frage an den Einzelnen I*, 263. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 161–162.

Ti. Kvaliteti dijaloga sigurno će doprinijeti široko obrazovanje i poznavanje više jezika, kao preduvjeti za otvaranje interdisciplinarnoga dijaloga. Buberova vizija odgoja tako podrazumijeva i *odgoj za granice i teškoće dijaloga*.²³

Čovjek koji se otvara dijalogu i komunikaciji sa čovjekom, s ostalim stvorenjima i s Bogom u mogućnosti je ispuniti i obogatiti svoj život i živote svojih bližnjih. Kindić tumači Buberovu misao kako je naličje čovjekova uvjerenja da sve ovisi o njegovome djelovanju (zbog čega mora neumorno sve više i više raditi), zapravo odlaganje u nedogled vlastitoga ispunjenja i pomirenja s prirodom i drugim ljudima. Buber zagovara ozbiljnost i odgovornost u komunikaciji i životu pred zajednicom i pred Bogom. Mnogi žele razgovarati s Bogom i o Bogu, ali ne znaju kako to učiniti. Preduvjet je za uspostavljanje dijaloga s Bogom komunikacija s bližnjima, kaže Buber. U protivnome, s Bogom se uspostavlja odnos magije. Buber kaže kako je Bog vječno prisustvo, neprekidno nam se obraća, ali mi smo najčešće, zbog svoje zatvorenosti u oklop subjekta, gluhi za njegov suptilan zov.²⁴

3. *Odgajatelj u dijalogu*

Stalni odnos između odgajatelja i odgajanika očituje se u susretu osoba, u dijalogu, kao komunikacija »ja–ti«. Odgajatelj postaje sve više svjestan da je čovjek ono što treba postati. Pokušava hoditi usporedno s odgajanicom, razumjeti ga i potvrditi u njegovoj jedinstvenosti i dovesti njegovoj cjelovitosti. Pokazuje se kao partner u bipolarnome odgojno–obrazovnom procesu (ne tek *tabula rasa*) otvarajući mogućnost odgajaničova djelatnog sudjelovanja u kreiranju odgojno–obrazovnoga procesa. Odgajatelj ima dvostruko iskustvo: s jedne strane iskustvo bogatstva mogućnosti u odgojno–obrazovnome procesu, a s druge strane iskustvo vlastite ograničenosti kroz postojanje *drugoga* i drugačijeg s vlastitim potrebama i mogućnostima.²⁵

U odgojno–obrazovnome procesu odgajatelj treba prije svega *osigurati temeljno povjerenje*. Ono se očituje kao povjerenje odgajanika prema odgajatelju i kao povjerenje odgajanika prema svijetu u kojem živi. Osim što odgajatelj treba steći i sačuvati odgajaničovo povjerenje, treba mu omogućiti i da polagano njegovu naivno povjerenje prema svijetu upotpuni razlikovanjem dobra i zla. Također, čovjeku je (posebno mladomu) potrebno pobuditi osjećaj da u njegovom rastu nešto nedostaje, što bi trebalo rezultirati odlukom da se uključi u obrazovni proces i preuzme odgovornost za život. Buber se zalaže za veći broj odgojnih

23 Usp. Z. Kindić, Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera, 157. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 187. Prema: Solares, *La filosofia dell' educazione in Martin Buber*, 167–168.

24 Usp. Z. Kindić, Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera, 150; 165. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 201–203. Prema: C. Solares, *La filosofia dell' educazione in Martin Buber*, 163.

25 Usp. M. Buber, Kindić, Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera, 153–154. *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 153. *Reden über Erziehung I*, 803; 807. Prema: C. Solares, *La filosofia dell' educazione in Martin Buber*, 101–102; 129.

strategija i dinamika u odgojno–obrazovnome procesu, ali u načelu razlikuje dvije odgojne filozofije: staru i novu.²⁶

Buber smatra da suvremeni pedagozi griješe kada brkaju volju sa samovoljom te kada ostavljaju premalo prostora za uočavanje i razvijanje kreativnosti. Naravno, ni odgoj koji stavlja u središte samo slobodu nije na pravome putu, budući da sloboda nije temeljni cilj odgoja. Sloboda treba postići oslobođenje od zapreka koje ometaju prave vrijednosti kao što su zajedništvo i solidarnost, ali i druge pozitivne snage na glavnim područjima života. Tako Buber govori o procesu unutarnjega oslobođenja (moralna sloboda), procesu vanjskoga oslobođenja (odsutnost vanjskih zapreka i ograničenja), procesu oslobođenja volje (u smislu odluke) i procesu slobodnoga otvaranja prema van. Disciplina i red nisu cilj odgoja, nego su početak putovanja prema osobnoj odgovornosti.²⁷

Odgajatelj bi trebao, kako ističe Buber, namjerno i svjesno nastojati utjecati na učenika, prije svega svjedočanstvom vlastitoga života, iskustvom i vrijednostima, ali bez nametanja i manipulacije. Dakle, odgajatelj nije samo komunikator i odašiljač sadržaja, nego ponizan svjedok svjestan svojih granica. Njegovo svjedočanstvo nadilazi prijenos znanja. Zato odgajatelj treba biti ne samo stručno, nego i psihološki osposobljen za svoj posao, treba posjedovati univerzalne vrijednosti. Pedagog ne može, prema Buberu, biti neutralan u odnosu na sferu vrijednosti i odgoja. U odgojni bi proces trebao vratiti sposobnost asimiliranja, filtriranja i prikupljanja konstruktivnih snaga u svijetu, npr. solidarnosti koja odgajatelja predstavlja ne samo kao pedagoga, nego i kao čovjeka koji razvija oblik empatije. Buber ne traži od odgajatelja da bude genij, nego da izravno i nepristrano sudjeluje u životu odgajnika, preuzimajući odgovornost koja proizlazi iz takvoga sudjelovanja.²⁸

Odgajatelj ne bi smio zaboraviti kako postoje mogućnosti sukoba u odgojno–obrazovnome procesu. Ti su sukobi pravi test za odgajatelja. Odgajatelj sukobe treba predvidjeti i biti spreman na njih, nastojati ih riješiti u tolerantnoj atmosferi kako bi imali pozitivan odgojni učinak. Ovdje je uputno spomenuti kako Buber, i inače, u etičkoj dimenziji nalazi stalnu inspiraciju, a u vjerskoj dimenziji snagu. A. Rebić uočava kako je do svoje vlastite nauke o etici došao kroz duhovnost hasidizma. Za njega nema etičke kazuistike, nema kodificiranih etičkih smjernica koje bi se mogli podijeliti u bitne i nebitne, u zabrane i preporuke. Kindić, pak, podsjeća na Buberovo naglašavanje da čovjek nema odgovornost prema apstrak-

26 Prva (stara) stavlja naglasak na vrijednosti i voljni pristup stvarnosti (čitanje mnogo knjiga, klasična ili tehnička znanja), dok druga (nova) u prvi plan stavlja koncipiranje odgoja kao razvoja stvaralačkih moći ili promatranje svijeta u skladu s ekološkim i drugim potrebama. Buber ne drži dobrim suprotstavljanje starog principa odgoja (volja i snaga) i novog (eros). Osnovni princip odgoja treba se sastojati od *temeljnih odnosa* koji pronalaze svoju realizaciju u odgoju. Usp. Buber, *Über Charaktererziehung I*, 820; 830. *Reden über Erziehung I*, 787; 794. *Discorsi sull'Ebraismo*, 133. Prema: C. Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 103; 132; 174–175.

27 Usp. M. Buber, *Reden über Erziehung I*, 788; 795. Prema: Solares, *La filosofia dell'educazione in Martin Buber*, 106; 112–113.

28 M. Buber, 133; 143.

tnim normama i načelima, prema umu, ideji ili instituciji, nego jedino prema osobi, prije svega Božjoj.²⁹

Dodatno značenje uloge odgajatelja u odgojno–obrazovnome dijalogu za Bubera proizlazi i iz tvrdnje da je odgajatelj zastupnik ili izaslanik Božji (Božji instrument). Odgajatelj ne obavlja neku osobnu službu, nego je u Božjoj službi. On treba od učenika učiniti ono što učenik i jest: slika Božja. Prema Buberu, uzvišena je zadaća odgajatelja omogućiti pojedincu susret licem u lice s Bogom, a religija kao takva može biti izvor kreativnosti i vitalnosti za etičke, političke i kulturne veličine. Odnos čovjeka prema vječnosti pomaže mu ostvariti autentične odnose prema sebi, *drugomu* i zajednici. »Svaki je trenutak opterećen odgovornošću pred vječnošću!« To je zadaća za koju se isplati žrtvovati, koju treba usaditi u čovjeka, poručuje Buber odgajateljima.³⁰

Zaključak

Buber nalazi da se filozofija prema odgoju odnosi kao smjernica i nadahnuće, a odgoj prema filozofiji kao provjera opravdanosti filozofske prakse. U ovome članku prikazane su temeljne tvrdnje o odgoju i odgojno–obrazovnoj praksi Martina Bubera, čovjeka koji se i sam uključio u odgojno–obrazovni proces kako svojih sunarodnjaka, tako i svih otvorenih ljudi, posebno radeći na osobnome kontaktu s pojedincima. Utvrđeno je da njegova shvaćanja proizlaze iz spoznaje odnosa (dijaloga) kao temeljne sastavnice ljudske egzistencije.

Prilikom iznošenja Buberove filozofije u vidu je bila i manjkava Buberova pojmovnost te njezina pozadina u nekoj višesmislenoj nejednoznačnoj metaforici, koju su uočili Wissler i drugi autori. Ipak, uočilo se kako Buberov interes nije (nasuprot danas uvriježenomu načinu dijalogiziranja) »kritički« se osvrtni na porazno stanje svakodnevnice. On, naprotiv, dotjeruje *antropologijsko pitanje* do jedne točke preko koje bi vjerojatno trebalo biti teško prijeći.³¹

Uočeno je kako su Buberove odgojne smjernice u mnogome danas inkorporirane u odgojno–obrazovne procese i to posebno u dimenziji koja se tiče tolerancije i spremnosti na dijalog s drugima i drukčijima, što je nužna posljedica globalizacije. Međutim, ono u čemu se još zaostaje za Buberovom mišlju nedovoljna je usmjerenost odgojnih procesa na globalne probleme (siromaštvo, ekološka kriza, ekskluzivno pravo zajednice nasuprot pravu pojedinca...). Kod spomenutih pojava i danas vrijedi Buberova sugestija kako nije dovoljno rješavati pojedine probleme, nego tražiti uzroke problema i rješavati ih u cjelini.

29 Usp. A. Rebić, Martin Buber, 1878.–1965., 122. Z. Kindić, Buberovo reafirmisanje svakodnevice, 125. Buber, *Über Charaktererziehung I*, 821. Prema: C. Solares, *La filosofia dell' educazione in Martin Buber*, 134; 174.

30 Usp. A. Rebić, Martin Buber, 1878.–1965., 122. M. Buber, *Il Principio Dialogico e altri saggi*, 153. *Reden über Erziehung I*, 807–808. *Das Wort, das gesprochen wird I*, 444. *Discorsi sull'Ebraismo*, 133. *Über Charaktererziehung I*, 832. *L'Eclissi di Dio*, 80. *Gandhi. Die Politik und Wir I*, 1093. Prema: C. Solares, *La filosofia dell' educazione in Martin Buber*, 102; 119; 139; 180.

31 Usp. R. Wissler, »Meduljudskost« i »raz–sretanje«, 656; 660.

Buberov »ispruženi (kaži)prst« upućuje na problem i odnos koji treba iz »ja-ono« prerasti u »ja-ti«, a njegova »ispružena ruka« trajni je izazov suvremenomu čovjeku, kako onomu koji u ruci nosi batinu, tako i onomu koji je pruža kao ruku mira.

Buber's Dialogic Concept of Child-rearing and Education

*Draženko Tomić**

Summary

The article deals with philosophical-pedagogical themes in the works of Martin Buber, a representative of dialogics (philosophy of dialogue, philosophy of encounter). In the introductory section one can find explanations to key concepts in the understanding of dialogics and Buber's philosophy (dialogics, relation, demarcation between philosophy and religion...). In the first section Buber's thoughts on child-rearing are put forth, while the second contains a survey of his guidelines for the same. The third section outlines Buber's recommendations to educators on the process of upbringing and education. In the conclusion we see Buber's thoughts concretized in a contemporary environment.

Key words: Martin Buber, philosophy of education, dialogic, dialogue, relation, child-rearing

* Draženko Tomić PhD, The Faculty of Teacher Education of the University of Zagreb. Address: Savska 77, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: drazenko_t@yahoo.com